

УДК 67.9.431

О. С. Пономаренко

**НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ
ВИМАГАННЯМ ПІДРОЗДІЛАМИ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Статтю присвячено висвітленню сучасного стану наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії вимогам підрозділами кримінальної поліції. Констатовано, що протягом багатьох років фахівці різних галузей юридичної науки проводили дослідження багатоманітних аспектів протидії вимогам. Підсумовано, що на сьогодні є потреба проведення монографічного дослідження щодо встановлення всіх наявних проблемних аспектів окресленої тематики з терміновим науковим визначенням та обґрунтуванням ефективних способів їх усунення.

Ключові слова: оперативно-розшукова протидія, наукова розробленість, кримінальна поліція, вимогання.

Постановка проблеми. Деякі види злочинів, що раніше траплялися дуже рідко, останніми роками в нашій країні набувають поширення. Серед них – вимагання. Указане суспільно небезпечне діяння відоме вітчизняному кримінальному законодавству з давніх часів, проте в загальній структурі злочинності воно становить досить малу питому вагу. Наприклад, на всій території колишнього СРСР в 1987 році було зареєстровано всього 27 випадків вимагання, але вже в 1989 році ця цифра перевищила 7 тисяч, а за перший квартал 1990 року склала понад 2,5 тисячі [1, с. 3]. За роки незалежності України простежується тенденція до зменшення фактів учинення вказаного виду злочинів. Скажімо, у 2005 та 2006 роках відповідно зареєстровано 1153 та 913 випадків учинення вимагання, у 2008 р. – 624, у 2009 р. – 561, у 2014 р. – 595, у 2015 р. – 550, у 2016 р. – 535, а за 8 місяців 2017 року – 450 [2]. Проте зазначене зменшення абсолютних показників не означає, що досліджуваний вид злочинів утрачає суспільну небезпеку, а якраз навпаки – свідчить про потребу термінової активізації правоохоронних органів щодо якісної протидії ним. Окреслене пояснюється тим, що, по-перше, вимагання стали більш латентні, а також змінилася форма їх прояву. Зокрема, раніше злочинці придушували волю потерпілих до опору через застосування особливо жорстоких способів, а високий ступінь організованості формувань здириків давав змогу їм успішно протистояти правоохоронним органам. На сьогодні вони перейшли від підкреслено агресивного насильницького впливу на потерпілих до замаскованого примусу, вимоги платити «данину» за пропозиції забезпечити «дах», захистити від інших злочинних угруповань. Подібний прояв вимагання менш демонстративний, проте не менш небезпечний, оскільки поширюється на всі сфери населення. По-друге, зі складу злочину, який не володіє високим ступенем суспільної небезпеки, вимагання перетворилося на особливо небезпечний злочин, для якого навіть законодавець передбачив склад з обтяжуючими і особливо обтяжуючими ознаками. Усе частіше фіксують факти вимагань, учинені з особливим цинізмом, що в дальшому викликають суспільний резонанс. По-третє, у генезисі досліджуваного виду злочинів чітко прослідковується їх причинна залежність від політичних, соціально-економічних чинників, правової системи, пенітенціарної політики. Зокрема, економічна нестабільність у суспільстві, фінансово неналежне існування більшої частини населення, правовий нігілізм обумовлюють негативні якісно-кількісні характеристики цього виду злочину. По-четверте, не надто ефективна діяльність правоохоронних органів з протидії вимаганням призводить до того, що лише гілки в третині вчинених вимагань встановлено винних осіб; загалом же за останні п'ять років устанавлення винних осіб за вчинення вимагання зменшилося на 6%. З огляду на вказане зрозуміло, чому більшість учених у сфері кримінального права, кримінології, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності досліджує різнопланові аспекти протидії вимаганням. На нашу думку, доцільним на часі є визначення стану наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії вимаганням підрозділами карного розшуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час фахівці з галузей юридичної науки проводили дослідження багатоманітних аспектів протидії вимаганням. Скажімо, лише за останні роки на монографічному рівні питання протидії вимаганням досліджено в працях авторських колективів під керівництвом Я. Ю. Кондратьєва (1997 р.) та (А. В. Баб'як, І. О. Крепаков, О. С. Омельченко, Д. В. Сімонович, М. В. Стащак, В. В. Шендрік) «Теорія і практика протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України» (2011 р.), а також у дисертаційних дослідженнях С. І. Ніколаюка (1998 р.) та І. О. Крепакова (2011 р.). Проте зауважимо, що питання протидії вимаганням підрозділами кримінальної поліції залишилося малодослідженим.

Формування цілей. Метою статті є визначення стану наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії вимаганням підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, для аналізу досліджень з питань протидії вимаганням доцільно детально розглянути роботи науковців, згрупувавши їх залежно від часового критерію.

Першу групу становлять дослідження, проведені за часів СРСР. Зокрема, аналізуючи питання кримінально-правових і кримінологічних аспектів вимагання, російський учений Є. А. Єлець зазначає, що вимагання як вид злочинної діяльності вперше визначається Кримінальним кодексом СРСР, розмежовуючись із шахрайством і здирицтвом і стаючи з цього моменту об'єктом дослідження фахівців-юристів. Так, за часів СРСР різні аспекти питання протидії вимаганням було розглянуто як в окремих наукових працях (В. В. Вандишев, Р. Гейндль, А. Гельвіг, Л. В. Єфремов, С. М. Ключке, М. А. Осадченко, Т. Г. Утмелідзе та інші) [3-5], так і в наукових статтях і тезах під час науково-практичних конференцій [6-7]. Серед робіт радянських учених вирізняємо навчальний посібник Утмелідзе Т. Г. «Организационно-тактические основы раскрытия вымогательств денег и ценностей, сопряженных с похищением людей» [5]. До здобутків вказаної праці належить надання рекомендації із застосування ситуаційного підходу в оперативно-тактичних розробках щодо тактики розкриття злочинів загалом і тактики проведення окремих заходів зокрема [5, с. 26-27, 32].

Водночас зауважимо, що аналізована наукова праця була присвячена окресленню проблемних аспектів протидії вимаганням, пов'язаним із викраденням людей, що вчинялися лише на території Кавказьких республік СРСР. З огляду на це всі відомості щодо оперативно-розшукової характеристики є властивими лише для окремого регіону іноземної держави й стосуються злочинців з числа грузин та народностей Кавказу. До того ж, як слушно зазначає І. О. Крепаков, в оперативно-розшуковій характеристиці, яку подав автор, не простежується кореляційних зв'язків між наведеними елементами характеристики, а багато даних мають суто статистичний характер. Питання щодо організації та тактики розкриття вимагання мають специфічну спрямованість, оскільки стосуються ситуацій, пов'язаних з викраденням людей. Також О. І. Крепаков зауважує, що Т. Г. Утмелідзе не розглядав питань: 1) щодо оперативно-розшукового попередження

вимагання; 2) комплексно-профілактичної роботи оперативних підрозділів щодо боротьби з цими злочинами; 3) забезпечення інтересів кримінального судочинства; 4) тактики роботи з жертвами вимагання [8].

З огляду на це доходимо висновку, що наукові дослідження, проведені Т.Г. Утмелідзе, беззаперечно, становлять інтерес у процесі аналізу питання протидії вимаганням. Проте убачається, що з розпадом СРСР та дальшими докорінними змінами законодавства, правоохоронної системи загалом і сучасної кримінальної ситуації зокрема здобутки згаданого дослідження, як й інших радянських учених, можна використовувати лише фрагментарно, здебільшого для визначення наукового генезису різних аспектів питання оперативно-розшукової протидії вимаганням працівниками кримінальної поліції.

На наш погляд, наукові праці другої групи вчених (дослідження проведено за роки незалежності України), беручи до уваги їх доволі значну кількість, доцільно розглянути за ступенем наукового дослідження.

Зокрема, на рівні дисертаційних досліджень і монографій питання протидії вимаганням було предметом вивчення учених багатьох юридичних галузей. До прикладу, у сфері кримінального права та кримінології дисертаційні дослідження безпосередньо або дотично до зазначених питань протидії вимаганням присвятили такі вчені, як О. М. Сарнавський («Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем») та Л. О. Семикіна («Вимагання за кримінальним кодексом України»); у криміналістиці – О. Р. Лужецька («Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілими») та М. В. Шамота («Виявлення та розслідування вимагань, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями»). У галузі оперативно-розшукової діяльності безпосередньо дотичними до проблематики, яку обрала автор статті, є наукові праці таких учених, як А. В. Баб'яка, І. О. Крепакова, С. І. Ніколаюка, О. С. Омельченка, Д. В. Сімоновича, М. В. Стащак та В. В. Шендрика.

З огляду на наукові інтереси автора більш детально проаналізуємо дисертаційне дослідження С. І. Ніколаюка «Організаційно-тактичні та правові основи боротьби з вимагательством». Науковець, серед іншого, провів таку роботу:

1) доповнено наявні оперативно-розшукові характеристики вимагання, висвітливши при цьому ієрархічну структуру злочинних груп, які займаються вимаганням із зазначенням етапів формування ОЗГ;

2) розроблено класифікацію вимагання, заклавши в основу ознаки способу злочинних дій;

3) визначено стратегічні й тактичні напрями-завдання оперативних підрозділів, які займаються боротьбою з вимаганням;

4) охарактеризовано форми взаємодії оперативних підрозділів зі службою кримінального пошуку, оперативно-технічними підрозділами та оперативними частинами установ виконання покарань;

5) запропоновано склад оперативно-слідчої групи, що має здійснювати досудове розслідування вимагання;

6) визначено напрями оперативно-розшукової роботи, яку розподілено залежно від: а) факту злочину до злочинця; б) особи, яка підозрюється, до злочину; в) пошук, накопичення та оперативне використання інформації про об'єкт посягання;

7) запропоновано оперативно-технічні засоби, які доцільно використовувати під час організації роботи оперативних підрозділів щодо боротьби з вимаганням, із зазначенням їх можливостей у здобутті доказів та оперативної інформації;

8) розроблено заходи, спрямовані на забезпечення охорони осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;

9) розглянуто деякі питання щодо можливості профілактичного впливу на ОЗГ [9, с. 7].

Зауважимо, що хоча з часу написання роботи минуло майже 20 років, окремі положення, які розробив С. І. Ніколаюк, є слухними та актуальними в сучасних реаліях проведення оперативно-розшукової протидії вимаганням. Скажімо, учений доцільно визначає підхід до тактики проведення оперативно-розшукових заходів, виокремлюючи такі етапи:

- а) оперативний пошук ознак вимагань;
- б) оперативна перевірка інформації про вимагання;
- в) оперативна розробка вимагателів;
- г) оперативне документування вимагання;
- д) реалізація матеріалів оперативної розробки;
- е) операції із затримання вимагателів;
- ж) супроводження кримінальної справи [9, с. 8].

Водночас зауважимо, що науковець залишив поза увагою такі проблемні питання, як використання негласних позаштатних працівників у процесі протидії вимаганням, виявлення первинної оперативно-розшукової інформації про вимагання, здійснення оперативно-розшукової розробки осіб, які вчиняють вимагання тощо. Тобто, сьогодні враховуючи, по-перше, що своє дослідження С.І. Ніколаюк проводив без урахування положень чинних Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших суттєвих змін в законодавстві, можна дійти висновку, що положення його роботи є застарілими та не відповідають вимогам часу.

У дисертаційному дослідженні О. І. Крепакова «Попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України» уперше теоретично сформульовано й науково обгрунтовано оперативно-розшукову характеристику постзлочинної обстановки вимагань [8].

Учений на підставі аналізу юридичної літератури, чинного законодавства та емпіричного матеріалу визначив правові засади попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України з одночасним обгрунтуванням і пропозицією внесення змін до нормативно-правових актів;

оперативно-розшукову характеристику вимогань; напрями попередження вимагання; окремі аспекти оперативного супроводження кримінальної справи, порушеної за ознаками вимагання [8, с. 7].

У дослідженні І. О. Крепакова отримали дальший розвиток такі питання: системні узагальнення науково-теоретичних поглядів щодо стану розробленості питання попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України; понятійний апарат наукового пізнання предмета дослідження, зокрема визначення понять «попередження вимагання оперативними підрозділами ОВС України» та «розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України»; основні стадії перебігу вимагання та завдання оперативних підрозділів ОВС України з попередження та розкриття цього злочину; особливості розкриття вимагання; процес отримання первинної інформації про вимагання та організаційно-тактичні засади її перевірки [8, с. 13].

Проте детально аналізуючи положення дисертаційного дослідження І. О. Крепакова доходимо висновку, що з огляду на останні зміни як у законодавстві, так і загалом правоохоронній системі, на сьогодні більшість позицій, що розглядав учений, є не актуальними або навіть не прийнятними для сучасного оперативно-розшукового та кримінального провадження.

Принагідно зауважимо, що доволі близьким за змістом до нашого дослідження та дослідження О. І. Крепакова є монографія авторського колективу (А. В. Баб'як, І. О. Крепаков, О. С. Омельченко, Д. В. Сімонович, М. В. Стащак, В. В. Шендрик) «Теорія і практика протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України» [10]. Указане монографічне дослідження є однією з перших у вітчизняній оперативно-розшуковій науці праць, у якій розроблено сучасні теоретико-правові та організаційні засади протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України за років незалежності. Викладені в ній теоретичні висновки, практичні рекомендації та інші результати дослідження ґрунтуються на здобутках учених у галузях філософії, загальної теорії права, оперативно-розшукової діяльності, юридичної психології, криміналістики, криминології, кримінального процесу і кримінального права України та зарубіжних країн, а також законодавчих і відомчих нормативно-правових актах і матеріалах вітчизняної та іноземної практики [10, с. 7]. Проте, як і дисертаційне дослідження О. І. Крепакова, аналізоване монографічне дослідження після останніх докорінних змін законодавства на сьогодні викликає лише фрагментарний інтерес.

Що ж стосується досліджень, проведених на рівні навчальних посібників і підручників, то зазначимо, що питання протидії вимагання розглядається здебільшого з погляду теорії оперативно-розшукової діяльності (наприклад, навчальний посібник авторського колективу (В. П. Захаров, А. В. Баб'як, Л. Ф. Гула) «Оперативно-розшукова діяльність (особлива частина)». Вирізняємо серед них навчальний посібник під загальною редакцією Я. Ю. Кондратьєва «Організована рекетирська

діяльність: засоби запобігання та викриття» [11], оскільки в ньому наведено оперативно-розшукову характеристику кваліфікованих вимогань, описано ознаки злочинної діяльності організованих злочинних груп, надано загальні рекомендації щодо профілактичного впливу на членів організованих злочинних груп та розглянуто питання щодо документування вимогань, учинених організованими рекетирськими групами. Специфікою цієї праці є також те, що в ній досліджено питання щодо організованих груп, які здійснювали вимагання в найскладніші для України часи – перші роки незалежності (1991 – 1997 рр.). З огляду на те, що навчальний посібник базується на положеннях застарілого законодавства, а також те, що обрана нами проблематика проаналізована лише з погляду запобігання та викриття рекетирської діяльності, можемо констатувати, що тільки її окремі позиції є актуальними на сьогодні.

Заслужують також на окрему увагу методичні рекомендації авторського колективу співробітників колишнього Департаменту державної служби по боротьбі з економічними злочинами Генеральної прокуратури та Національної академії внутрішніх справ (В. М. Сакал, В. М. Пісний, В. Р. Сливенко, В. І. Василичук та інші) «Використання імітаційних засобів під час документування фактів вимагання та одержання неправомірної вигоди» [12], проте вимагання автори розглядають лише як спосіб здійснення іншого злочину – отримання неправомірної вигоди.

Що ж до розвідок на рівні наукових статей і тез доповідей, то для нашого дослідження вельми цікавими є роботи таких учених, як М. Г. Богуславського, О. М. Головка, О. М. Горбаня, О. О. Дерев'ягіна, Н. А. Колодяжного, С. І. Ніколаюка, О. В. Мельника, Н. А. Рубанця, І. В. Сервецького, Р. М. Шехавцова та інших. Проте питання щодо різних аспектів протидії вимаганням у роботах цих авторів розглянуто доволі фрагментарно, а чимало з них залишилися поза увагою.

Розгляд питань протидії вимаганням не залишили поза увагою й зарубіжні вчені. Зокрема, дослідженню аналізованих проблем наукові праці присвятили такі вчені, як С. В. Забелов, Т. В. Колеснікова, С. В. Ледащев, О. Б. Серова та інші.

Висновки. Підсумовуючи констатуємо, що питання протидії вимаганням перебуває в постійному полі зору науковців, проте аналізуючи їхні дослідження, доходимо висновку, що більшість із положень на сьогодні є застарілими й потребують наукового переосмислення. Водночас аналіз емпіричного матеріалу дає змогу резюмувати, що поза увагою науковців залишилося чимало питань з організаційно-тактичних засад оперативно-розшукової протидії вимаганням. Отже, на нашу думку, на сьогодні існує потреба проведення монографічного дослідження щодо визначення всіх наявних проблемних аспектів оперативно-розшукової протидії вимаганням підрозділами кримінальної поліції з науковим визначенням та обґрунтуванням ефективних способів їх усунення.

Використані джерела:

1. Ледащев С. В. Расследование вымогательства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2004. 183 с.

2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 01.09.2018).

3. Гейндль Р. Уголовная техника. Из материалов уголовного розыска. Москва : НКВД РСФСР, 1925. 240 с.

4. Вандышев В. В. Методика подготовки и проведения занятий по теме «Преступления против социалистической собственности и личной собственности граждан» : учебно-методическое пособие. М.: УУЗ МВД СССР, 1980. 70с.

5. Утмелидзе Т. Г. Организационно-тактические основы раскрытия вымогательств денег и ценностей, сопряженных с похищением людей: учебное пособие. М.: МВД СССР, 1989. 55 с.

6. Выявление и документирование взяточничества : методические рекомендации. Сборник МВД СССР. М.: МВД СССР, 1990. № 6 (36). 96 с.

7. Бюллетень по обмену опытом работы органов внутренних дел УССР : приложение. Организационные преступные группы, фиксация и расследование их деятельности. Киев: МВД Украины, 1991. 48 с.

8. Крепаков І. О. Попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Дніпропетровськ, 2011. 20 с.

9. Ніколаюк С. І. Організаційно-тактичні та правові основи боротьби з вимагательством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 1998. 20 с.

10. Баб'як А. В., Стацак М. В., Шендрик В. В. та ін. Теорія і практика протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України : монографія. Львів, 2012. 246 с.

11. Організована рекетирська діяльність: засоби запобігання та викриття : навчальний посібник / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : НАВС України, 1997. 109 с.

12. Методичні рекомендації щодо використання імітаційних засобів під час документування фактів вимагання та одержання неправомірної вигоди : навчальне видання. Київ: ДП «Розвиток», 2014. 48 с.

Стаття надійшла до редколегії 04.07.2018

Пономаренко А. С. Научная разработанность вопроса оперативно-розыскного противодействия вымогательствам подразделениями криминальной полиции

Статья посвящена освещению современного состояния научной разработанности вопроса оперативно-розыскного противодействия вымогательствам подразделениями криминальной полиции. Констатируется, что в течение многих лет специалисты в различных сферах юридической науки в своих исследованиях рассматривали многообразные аспекты противодействия вымогательствам. Указывается, что сегодня существует необходимость проведения монографического исследования, посвященного определению всех существующих проблемных аспектов указанной проблематики с научным определением и обоснованием эффективных путей их устранения.

Ключевые слова: оперативно-розыскное противодействие, научная разработанность, криминальная полиция, вымогательство.

Ponomarenko O. Scientific Elaboration of the Issue of Operational-Search Counteraction of the Blackmail by the Criminal Police Units

The article is devoted to the clarification of the current state of scientific development of the issue of operational-search counteraction to the exile by the units of the criminal police. In particular, the author states that for many years, experts in various spheres of legal science, their studies have been devoted to various aspects of counteracting extortion. In connection with this, in order to analyze the research devoted to the study of issues of counteracting extortion, considered, grouping them, depending on the time criterion. The first group consists of studies conducted during the Soviet Union, analyzing which the author states that the achievements of Soviet scientists can only be used fragmentarily, mainly to determine the scientific genesis of various aspects of the issue of operational-search counteraction to the extortion of employees of the criminal police. As for the second group of scientists (scientific research which was carried out during the years of Ukraine's independence), taking into account a fairly considerable number of their scientific works, they are further allocated by the author to the degree of scientific research. Separate studies are conducted at the level of monographic research (dissertation research and monographs), the issue of counteracting extortion was the subject of study of many legal disciplines; study guides and lectures; scientific articles and abstracts. At the same time, it is determined that today only a few small studies are devoted to direct attention to the subject under study. However, analyzing them in detail determines that most of the provisions have lost their relevance due to changes in national legislation and the rapidity of the criminal situation. It is summarized that today there is a need for a monographic study devoted to the definition of all existing problem aspects of operational-search interference with the exile by the criminal police units with urgent scientific definition and justification of effective ways of their elimination.

Keywords: operational-search counteraction, scientific development, criminal police, extortion.